

A pár az interneten talált egymásra. Gyűjtőnevek és kölcsönös névmási anafora a magyarban

Rákosi György

1. Bevezetés

Ez a tanulmány egy olyan magyar szerkezet elfogadhatóságát vizsgálja, amely két, egymással látszólag nem egyértelműen összeegyeztethető, de egymással szoros referenciális függésben lévő elemet tartalmaz. A kölcsönös névmási anafora egy individuumok többségére utaló előzményt követel meg, amely sokszor nyelvtani többes számot is visel, mint ahogy azt az (1b) mondatban láthatjuk. A hasonló jelentésűnek tetsző (1a) mondatban viszont az előzmény egy egyes számú gyűjtőnév: ez a szerkezet áll a vizsgálódásunk középpontjában.

- (1) a. *A család már nagyon unta egymást egy hét után.*
b. *A családtagok már nagyon unták egymást egy hét után.*

A valódi gyűjtőnevek egyaránt utalhatnak egy csoportra, mint felettes entitásra, és a csoportot alkotó egyének összességére, de ebből a szemantikai tulajdonságból nem feltétlen következik az elfogadhatóságuk olyan szerkezetekben, amelyek többes számú főnévi csoportokat követelnek meg. Az (1a) mondat igei állítmánya például nem lehet többes számú, a mondat többes számra érzékeny egyetlen eleme a kölcsönös névmás maga. Az *egymás* esetében ugyanakkor éppen az a kérdés, hogy mennyire elégséges az engedélyezéséhez egy nyelvtanilag nem többes számú lokális környezet. Vagyis két olyan elem kerül ebben a szerkezetben egymással kapcsolatba, amelyek rendszeren inkább kerülnék egymást. A jelen tanulmány célja az, hogy ennek a frigynek a létrejöttét meghatározó körülményeket és az adatok megítélésében a beszélők közt tapasztalható variációt vizsgálja, és ezáltal további kutatások számára megfelelő empirikus hátteret biztosítson.

Az általános nyelvészeti kutatások számára két okból is érdekesek lehetnek egy ilyen vizsgálat eredményei. Egyrészt tudomásom szerint nem végeztek átfogó felméréseket arról, hogy ez a szerkezet milyen mértékben elérhető más nyelvekben. Az angol adatok elfogadhatóságára vonatkozó eseti szakirodalmi megjegyzések például részben ellentmondásosak. Palmieri (2018: 14) és de Vries (2021) szerint az angol gyűjtőnevek alanyi előzményként csak akkor engedélyezhetnek kölcsönös névmási anaforát (legalább marginálisan), ha többes számú egyeztetést váltanak ki az igével; Barker (1992: 73) viszont az egyeztetés jellegetől függetlenül általában agrammatikusnak tartja a szerkezetet. Az alábbi példában de Vries (2021) két mondatát és a vonatkozó elfogadhatósági ítéleteit jelenítem meg.

- (2) *The couple *loves / love each other.*
 a pár szeret.E3 / szeret.T3 egymás
 'A pár szereti egymást.'

A magyar szerkezet elfogadhatóságát befolyásoló tényezők valószínűleg univerzálisak, vagy legalábbis alapesetben annak tekinthetjük őket, és így hasznos összevetési pontként használhatóak a jelenség tanulmányozásában általában.

Másrészt azért is érdekes ez a szerkezet, mert jól illusztrál egy, a kölcsönös névmási és a visszaható névmási anafora közt meglevő nyelvtani különbséget. A kölcsönös névmásnak bizonyos esetekben lehet előzménye egyes számú gyűjtőnév, többes számú visszaható névmásnak viszont nem:

- (3) a. *A pár egymásra talált.*
 b. *A pár magára talált.*
 c. **A pár magukra talált.*

A magyarban a valódi anaforaként használt többes számú visszaható névmások nem grammatikusak olyan lokális szintaktikai környezetekben, ahol az ige és az előzmény egyes számú (Rákosi 2020). Ugyanezek a környezetek azonban engedélyezik a kölcsönös névmás jelenlétét. Az ebben a tanulmányban tárgyalt szerkezet, még ha csak adott feltételek közt elfogadható is, ennek az általánosításnak egy aloszata: a nyelvtani rendszer egészében a gyűjtőnévi előzmények mellett megjelenő kölcsönös névmás nem marginális jelenség, hanem éppen egy ebbe a rendszerbe szervesen illeszkedő lehetőség. A tanulmányban amellet érvelek, hogy ez akkor is így van, ha a beszélők nem teljesen egységesek a szerkezet megítélésben, és viszonylag jelentős variáció lehet akár konkrét példák megítélésében is.

A tanulmány felépítése a következő. A 2. fejezetben néhány további észrevételt teszek a gyűjtőnevek és a kölcsönös névmás többes jellegével kapcsolatban. A 3. fejezetben a kérdőíves felmérést előkészítő korpuszos vizsgálat eredményeit ismertetem röviden, a 4. fejezet pedig a két kérdőíves felmérést és az eredményeket tárgyalja. Az 5. fejezetben az eredmények értelmezésének lehet-

séges elméleti következményeit tekintem át, a 6. fejezet pedig összegzi a tanulmányt, és kitekint a felmerülő további kutatási feladatokra és kérdésekre.

2. Néhány megjegyzés a magyar gyűjtőnevek és a kölcsönös névmás többességéről

Bár egyértelmű alapigazságnak tűnhet, hogy a kölcsönös névmások többes számú előzményeket követelnek meg maguk mellett, Rákosi (2020) arra hívja fel a figyelmet magyar adatok alapján, hogy sokkal kevésbé egyértelmű az, hogy ez a többesség megköveteli-e egyúttal egy morfoszintaktikailag jelölt TÖBBES jegy jelenlétét. Amennyiben az előzményként szolgáló főnévi csoport és a vele egyeztetett ige nem többes számú, úgy a többes számú visszaható névmás nem engedélyezett, míg a kölcsönös névmás igen. Az alábbi párok ezt a különbséget mutatják be számneves (vagy általában: kvantoros) főnévi csoportok és egyes számú mellérendelést tartalmazó főnévi csoportok példáján keresztül:¹

- (4) a. *A két gyerek jól érezte magát/*magukat.*
 b. *A két gyerek a szobában kergette egymást.*

¹ A cikkben szándékosan használok olyan visszaható névmási példákat, ahol a predikátum csak szigorúan disztributív olvasatot kaphat. Ilyen a *jól érzi magát* és a *kihúzza magát* is: az *A gyerekek kihúzták magukat* mondat csak disztributív olvasaton értelmezhető. A releváns példák többsége azonban nem ilyen, a többes számú visszaható névmásnak lehet ugyanis disztributív és kollektív olvasata is (hasonlóképpen külön az alanyi előzménynek is, de ezzel most itt nem foglalkozunk). Míg többes számú igei egyeztetés mellett mind a két olvasat elérhető (A), addig egyes számú ige esetén csak a kollektív olvasat grammatikus (B):

- A. *Kati és Péter látták magukat a tükörben.*
 a) 'Mind a ketten a saját egyéni tükörképüket látták.'
 b) 'Mind a ketten látták kettejük tükörképét.'
- B. *Kati és Péter látta magukat a tükörben.*
 a) '*Mind a ketten a saját egyéni tükörképüket látták.'
 b) 'Mind a ketten látták kettejük tükörképét.'

Rákosi (2020)-ban részletesen érvelek amellett, hogy csak a fenti a)-olvasat esetén beszélhetünk kötött változós értelmezésről, és így valódi anaforáról. A b)-olvasat esetén a visszaható névmás nem valódi anafora, hanem egy diskurzuszérékeny, logoforikus elem, és mint ilyen, nem esik az anaforák nyelvtanát szabályozó szigorú megkötések hatókörébe. A (B) példa létezése mellett is igaz tehát, hogy a magyarban többes számú visszaható névmási anafora csak többesjelölt környezetekben engedélyezett, hiszen ebben a példában a *magukat* nem valódi anaforaként funkcionál, kötött változós olvasata nem engedélyezett.

- (5) a. *Kati és Éva kihúzta magát/*magukat.*
 b. *Kati és Éva látta egymást a tükörben.*

Az egymás, mint kölcsönös névmási anafora, tehát nem követeli azt meg, hogy az előzménye morfoszintaktikailag jelölt többes számot viseljen.

A magyar gyűjtőnevek első pillantásra sokkal megszorítottabbnak tűnnek *a másik irányban*: egyes számban lévő gyűjtőnév a magyarban nem válthat ki többes számú egyeztetést az igével, szemben például az angollal. Vessük össze a lenti példákat az angol (2)-vel:

- (6) a. **A pár nagyon lelkesek voltak.*
 b. **A bizottság nagyon elfáradtak a nap végére.*

Ez egy robosztus és alapvető jellemzője a magyar gyűjtőneveknek.² Egy gyűjtőnév ugyanakkor lehet többes számú névmás előzménye abban az esetben, ha a kettő nem ugyanazon a lokális szintaktikai tartományon belül helyezkedik el. Erre mutatok néhány példát (7)-ben:

- (7) a. *Rettegésben él a pár, akik felvásárolták egy bolt egész hűskészletét.*
 b. *A pár azt gondolja, hogy az életük még nem tökéletes.*
 c. *Az ikerpár azt gondolja, hogy ők a kiválasztottak.*

(7a)-ban a gyűjtőnév mellett többes számú vonatkozó névmás szerepel (ehhez l. pl. Laczkó 1997 és H. Varga 2014 megjegyzéseit). (7b)-ben az alárendelt mondat (kiejtetlen) birtokosa, (7c)-ben a kitett névmási alany lehet koreferens a főmondati alannal.

Az angollal foglalkozó szakirodalomban meg szokták említeni azt is, hogy az egyes számú gyűjtőnevek is kaphatnak disztributívan értelmezett módosítókat, vagy lehetnek például szigorúan kollektív predikátumok alanyai (l. Gardelle 2019 és de Vries 2021). (8)-ban a két jellemzőt egyszerre mutatom be:

² Grétsy–Kovalovszky (1985 I: 146) „bántó hibának” tartja a „művelt megfogalmazás” kontextusában az alábbi példákat:

- A. *A hallgatóság élénken helyeseltek.*
 B. *Az egész osztály kiabáltak.*

Ez azt implicálja, hogy maga a szerkezet egyébként előfordulhat a magyarban, ennek azonban semmilyen jelét nem találtam eddig. Nem találtam sem ilyen korpuszos adatokat, sem pedig olyan beszélőket, akiknek (A) vagy (B) akár csak marginálisan is elfogadhatóak lennének. Így ezt a szerkezetet nem is vizsgáltam külön, és nem tekintem a magyar nyelv részének: (A) és (B) egyszerűen agrammatikusak.

- (8) a. *A fiatal pár hamarosan összeházasodott.*
b. *Az elfáradt csapat szétszéledt.*

A *fiatal pár* és az *elfáradt csapat* esetén az adott tulajdonságokat a csoportot alkotó individuumok szintjén értelmezzük (szemben például a *fiatal nép* kifejezéssel, ami egy viszonylag nem régen kialakult, de idős polgárokat is természetesen magába foglaló nemzetre utal), és az *összeházasodik* és a *szétszéledt* igék is megkövetelik, hogy egy többségről beszéljünk.

Ilyen értelemben tehát a magyar gyűjtőnevek is többes számúként viselkednek, még ha az ige nem is tudnak többes számú egyeztetést kiváltani. Fontos azonban megjegyezni, hogy a (7–8)-ban mutatott tulajdonságok nem feltétlen jellemezznek minden olyan főnevet, amelyet gyűjtőnévnek gondolhatunk, és akár jelentős variáció is lehet egyes beszélők közt abban a tekintetben, hogy melyik konkrét gyűjtőnevet mennyire tartják elfogadhatónak egy adott, többséget megkövetelő nyelvi környezetben. Ennek a variációnak, mint látni fogjuk, az általunk vizsgált szerkezet elfogadhatóságában is fontos szerepe van.³

3. A korpuszos adatgyűjtés

A kérdőíves felmérés előkészítéséhez összeállítottam egy kisebb, 77 mondatból álló gyűjteményt olyan példák közül, amelyekben a kölcsönös névmásnak egyes számú gyűjtőnevet tartalmazó főnévi csoport az előzménye. A mondatok többségének forrása a Magyar Nemzeti Szövegtár (Oravecz és mtsai 2014), kisebb részben pedig internetes keresések eredményei. Ez értelemszerűen egy részben véletlenszerű minta, azonban jól jellemzi a vizsgált szerkezetre jellemző főbb tendenciákat.

Tekintsük át először, hogy milyen főnévi csoportok szolgálnak előzményként ezekben a mondatokban. Ha egy adott főnév többször is szerepel a mintában, akkor zárójelben jelzem az összes előfordulás számát.

³ Itt most nem kísérlem meg azt, hogy definiáljam a gyűjtőnevek osztályát, az érdeklődő olvasóknak ajánlom ugyanakkor a definíciós problémákat részletesen tárgyaló Gardelle (2019) monográfiáját. Azt gondolom egyúttal, hogy ennek az osztálynak a központi elemeit a beszélők többsége elfogadja a (7) és a (8) által jellemzett szerkezetekben. Potenciálisan egy viszonylag nagy halmazról van szó, hiszen adott kontextusban sok főnevet tudunk egyfajta gyűjtőnévként értelmezni, lásd például:

A. *Üzenjük Brüsszelnek, hogy ők is megértsek...*

Itt csak olyan főneveket tekintünk gyűjtőneveknek, amiknek konvencionális, lexikalizálódott jellemzője az individuumok többségére való utalás képessége.

- (9) *áradat, család (11), csapat, cserép, csoport (3), ember (6), Fidesz frakció, házaspár (6), hús, ikerpár, infrastruktúra, intelligencia, konkurencia, közélet, magyarság (3), négyes, nép (2), népség, pár (14), páros (4), pereputty, pikkelyszerkezet, plebs, személyzet, szesz, szülőpár, társaság (2), testvérpár (2), tömeg (2), vezetőség (2), világ, zászlóalj*

Leggyakrabban a két ember párosára utaló főnevek szerepelnek előzményként (*pár, páros, ikerpár, szülőpár, testvérpár*), illetve a *család* szó. Találhatók a listán némileg váratlan elemek is, mint az inkább anyagnévnek tekinthető *cserép* vagy a *hús* főnév, illetve a generikusan használt *ember*.

- (10) a. *...mint ahogy a cserép fedi egymást...*
 b. *A húst megmossuk, flekkenfűszerrel bedörzsöljük, és korona alakra összehajtogatjuk.
 Ahol a hús egymásra hajlik, hústüvel vagy fogvájóval összetűzzük, ...*
- (11) a. *Nappali fényben az ember látja egymást, sötétben hallja az ember egymást...*
 b. *Mindent gyűlölök, ami arra indít, hogy az ember gyűlölje egymást...*

Kérdéses persze, hogy például a (10b) mennyire grammatikus és mennyire csak egy egyedi előfordulásról van szó, de a többi hasonló mondatot viszonylag elfogadhatónak találtam, és egy részüket bevettem a kérdőíves felmérésben vizsgált mondatok közé.⁴

A gyűjteményben szereplő mondatok többségében a predikátum valamilyen erős(ebb) reciprok viszonyt jelöl, mint az alábbi esetekben:

- (12) a. *A személyzet némán és riadtan nézi egymást.*
 b. *A Facebookon osztja egymást az Oszter család.*
 c. *...a vezetőség egymást ünnepli,...*
 d. *...a nép egymással viaskodik!*

Informálisan fogalmazva, ilyenkor az alanyi referencialhalmaz minden eleme az adott relációban áll az összes többi elemmel, vagy legalábbis a többi elem nagy részével. Más esetekben csak ennél gyengébb olvasatok lehetségesek:

- (13) a. *Valószínűleg a család egymástól kapta el a vírust.*
 b. *A csapat egymás után jött be a lelátóra.*

⁴ Jelen célkitűzéseink szempontjából kevésbé érdekes önmagában az a kérdés, hogy az anyagnevek vagy a generikusan használt *ember* főnév gyűjtőnévnek tekintendők-e vagy sem. Amit vizsgáltam az az, hogy mennyire képesek a kölcsönös névmás előzményeként funkcionálni.

Itt mind a két esetben egy láncba kell rendeznünk a résztvevőket, akik nem is állnak páronként kölcsönösen abban a relációban egymással, amit a predikátum jelöl. Az ilyen példák ritkák voltak a mintában, néhányat azonban belevettem közülük a kérdőíves felmérésekbe.⁵

4. A kérdőíves felmérések és az eredmények

A kérdőíves felmérésben 32 mondat elfogadhatóságáról kellett döntenie a kitöltőknek. Ebből 16 mondat tartalmazta magát a célszerkezetet, vagyis egy kölcsönös névmást egyes számú kollektív főnévi csoportos előzménnyel. A további 16-ból 8 ellenőrző mondat volt (4 jó, 4 rossz), 8 pedig töltelékmondat. Ez utóbbi mondatokat igyekeztem úgy összeválogatni különböző jellemzők kombinálásával, hogy minél kevésbé legyen kitalálható a kérdőív valódi célja. Az ellenőrző mondatok között volt 4 olyan mondat is, amelyek kifejezetten vegyes vagy bizonytalan megítélésűek (mint például a *Szerintem ne szóljunk bele az egymás ügyeibe* a névelő miatt, vagy az *Én csak magunkra tudok szavazni* a visszaható névmás miatt).

A kérdőívet a Google Űrlapok szolgáltatásban hoztam létre, és online kellett kitölteni. A kitöltők előre összekevert, de rögzített sorrendben látták a mondatokat. Egyszerre csak egy mondatot láttak, amelyet egy 1-től 5-ig terjedő, 5 elemű skálán kellett értékelniük (teljesen elfogadható: 5, elfogadhatatlan: 1). Időkorlát nem volt, mindenki a saját tempójában töltötte ki a felmérést.

Ugyanannak a kérdőívnek a felhasználásával két külön felmérést végeztem. Az elsőt a közösségi médiában terjesztettem lényegében országosan, elsődlegesen az általam szerkesztett Névmásblog Facebook-oldalán. Ennek eredményei alapján terveztem meg a második felmérést, ahol debreceni és környékbeli beszélők két életkori csoportját vizsgáltam. A fiatal korcsoportban Debrecenben tanuló, és a városból vagy a környékéről származó középiskolásokat, illetve első éves angol szakos egyetemista hallgatókat kértem fel a kérdőív kitöltésére (a középiskolás korosztály esetén a diákok tanárait kerestem meg elsődlegesen, ők továbbították a kérdőívet a diákjaiknak). Az idősebb korcsoportot két, általam is használt helyi illetőségű Facebook-csoporton keresztül értem el. Ide szintén debreceni születésű, vagy Hajdú-Bihar megyéből származó beszélők tartoztak.

A kitöltött kérdőíveket abban az esetben fogadtam el, ha az ellenőrző mondatoknál várt célértéktől legfeljebb 2 egységgel tértek el a kitöltők; vagyis minden olyan kérdőívet elutasítottam, ahol legalább egy rossz mondatra 4-es vagy 5-ös értékelést adtak, illetve ahol legalább egy jó mondatra 1-es vagy 2-es értékelést adtak. Az összesen beérkezett 307 kitöltött kérdőívből így 216-ot tudtam

⁵ Valószínű, hogy a lánc-típusú olvasatokat tartalmazó példák általában ritkábbak a kölcsönös névmási adatokban. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy többes előzmény esetén teljes mértékben elfogadható a szerkezet (*A focisták egymás után futottak be a stadionba*). A reciprok relációkon belüli szemantikai változatosságról jó áttekintést nyújt például Dalrymple és mtsai (1998).

elfogadni, ez 68%-os arálynak felel meg.⁶ Így viszonylag sok kérdőívet ki kellett zárni, de az eredmények megbízhatósága érdekében igyekeztem szigorú szűrőt alkalmazni, lehetőség szerint kizárva ezzel az online felület és a kitöltési folyamat nem ellenőrzött jellegéből fakadó esetleges egyenetlenségeket.

Az összesített, 216 alanyra vonatkozó eredményeket az 1. táblázat tartalmazza. A célmondatokat az ítéletek átlagának megfelelően sorrendeztem.

TESZTMONDATOK		ÁTLAG
i.	<i>A házaspár a végsőkig kitartott egymás mellett.</i>	4,7
ii.	<i>A fiatal pár hosszan nézte egymást.</i>	4,44
iii.	<i>Vége egymásra talált a teljes család.</i>	4,09
iv.	<i>Egymás mellett állt a teljes zászlóalj.</i>	3,88
v.	<i>Egy hét után már nagyon unta egymást a család.</i>	3,81
vi.	<i>A személyzet némán és riadtan nézte egymást.</i>	3,74
vii.	<i>Természetes, hogy a konkurencia figyeli egymást.</i>	3,52
viii.	<i>A társaság elmesélte a kedvenc vicceit egymásnak.</i>	3,51
ix.	<i>Valójában ezeken az összejöveteleken a vezetőség egymást ünnepli.</i>	3,38
x.	<i>Valószínűleg a család egymástól kapta el a vírust.</i>	3,38
xi.	<i>A szónok beszélt, a nép pedig egymással társalgott.</i>	3,35
xii.	<i>Az a jó, ha a cserép rendesen fedi egymást.</i>	2,73
xiii.	<i>A nép karon fogta egymást, és úgy mentek végig a sugárúton.</i>	2,54
xiv.	<i>Mindent gyűlölök, ami arra indít, hogy az ember gyűlölje egymást.</i>	2,12
xv.	<i>A csapat egymás után jött be a lelátóra.</i>	2,11
xvi.	<i>Sötétben nem látja az ember egymást.</i>	2,05

1. táblázat. A felmérések összesített eredménye (N=216)

A nyers eredményekre vonatkozóan a következő megfigyeléseket tehetjük. A legfontosabb, hogy nagyon vegyes a felmérésben szereplő mondatok elfogadha-

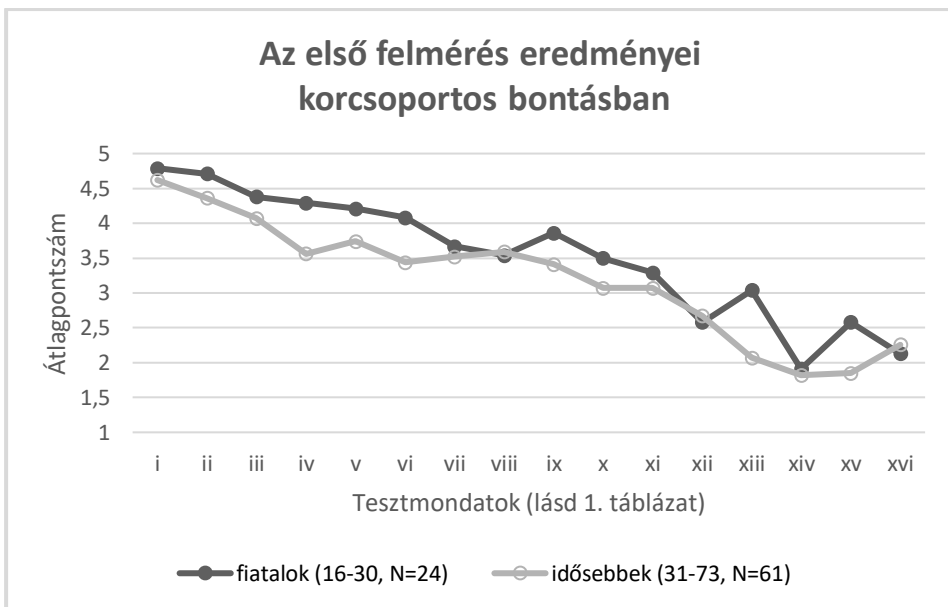
⁶ Az egyes felméréseken belül az elfogadott kérdőívek száma és az összes kérdőív száma a következő: első felmérés 85/118, debreceni fiatal korcsoport 88/125, debreceni idősebb korcsoport 43/64.

tósága. Ezzel együtt is elmondható ugyanakkor, hogy a vizsgált szerkezet létezik a magyarban, hiszen a lista elején szereplő mondatok elfogadhatósága magas. Fontos azonban az a tény is, hogy jelentős szórás figyelhető meg az egyes beszélők ítéleteinek átlagában. Az első, országos hatókörű felmérésben például 3,29 volt az 1. táblázatban szereplő mondatokra adott egyéni ítéletek átlaga úgy, hogy a legalacsonyabb egyéni átlagérték 1,19, a legmagasabb kettő pedig 4,63. A kitöltők relatív többsége esetén (45 fő a 85-ből) az erre a 16 mondatra adott ítéletek átlaga egyébként 3 és 4 között van. Hasonló értékek jellemzik a debreceni felmérés adatait is. Vagyis nagyjából az mondható el, hogy a beszélők többsége általában valamilyen szinten jelöltnek tartja ezt a szerkezetet, de ezzel együtt is vannak olyan konkrét példák, amelyek majdnem mindenki számára teljes mértékben, vagy közel teljes mértékben elfogadhatóak.

Az egyes mondatok elfogadhatóságát több tényező is befolyásolhatja általában. Figyelemre méltó például, hogy anyagnévi előzmény (xii), vagy a generikus *ember* előzményként való használata esetén (xiv, xvi) alacsony elfogadhatósági értékeket kapunk. Ez is azt erősíti meg, hogy ezeket a főneveket érdemes a szűkebb értelemben vett gyűjtőnévi osztálytól elkülönülten kezelni. Megfigyelhető az is, hogy a legjobban szereplő példák esetén tipikusan erős reciprok olvasatot fejez ki a predikátum (ez kettőnél több szereplő esetén releváns), illetve a gyűjtőnév jellemzően inkább egy kisebb létszámú halmazra utal, amely könnyen konceptualizálható különálló egyének csoportjaként. Vagyis jobban szerepelt a *pár*, *házaspár*, vagy a *család*, mint például a *konkurencia* vagy a *nép*. A (xv) mondat alacsony elfogadhatóságában ennek a két tényezőnek a hiánya játszhat szerepet, különösen az, hogy a reciprok reláció ez esetben kifejezetten gyenge, és páronként tulajdonképpen egy aszimmetrikus viszonyra épül (a sorban mindenki aszimmetrikusan követi az előtte levőt).

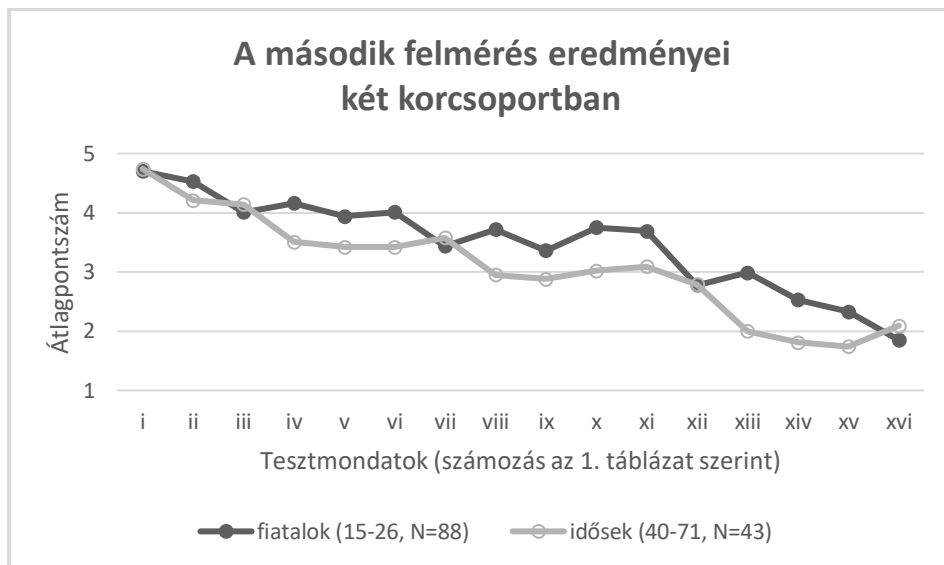
A résztvevők neme nem tűnik az adatokat érdemben befolyásoló tényezőnek, ahogy egyébként a földrajzi/nyelvjárási háttere sem. A felmérésben kértem mindenkit, adja meg azt a helyet, ahol gyermekkorát jellemzően töltötte. Az első felmérésben így az egész országból kaptam adatokat, és bár annak ellenére, hogy ezek eloszlása nem egyenletes, az megfigyelhető, hogy minden régióban nagyjából hasonlóan nagy az egyéni átlagok szórása. Vagyis nem valószínű, hogy klaszterikus nyelvjárási különbségek állnak a megfigyelt variáció hátterében.⁷ A kitöltők életkora viszont releváns tényező lehet az adatok jobb megértésében. Az első felmérésben a fiatalabb korosztálynak (16–30 éves korig, N=24, átlagéletkor: 24 év) a célmondatokra vonatkozó átlagítélete 3,54 volt, míg ugyanez az érték az idősebb korosztályban csak 3,19 volt (31–73 éves korig, N=61, átlagéletkor: 45 év). A két korcsoport ítéleteinek a célmondatokra vonatkozó átlagát az 1. ábra szemlélteti.

⁷ Ezzel együtt sem zárható ki, hogy ilyen különbségek léteznek. További adatokra és kutatásokra van szükség ahhoz, hogy ilyen jellegű esetleges variációra bizonyítékokat szerezzünk.

1. ábra. *Az első felmérés eredményei korcsoportos bontásban*

A második felmérést azért is terveztem meg, hogy az életkori tényezőt egy nyelv-járási szempontból feltételezhetően egységesebb közösségen belül is meg tudjam vizsgálni. A debreceni fiatalabb korosztályba így 15–26 éves beszélők kerültek (átlagéletkor: 18 év, N=88), míg az idősebb korosztályba 40–71 évesek (átlagéletkor: 49 év, N=43). Az idősebb korosztálynak a célmondatokra adott ítéleteinek az átlaga 3,09, míg a fiatalabb korosztály esetén ugyanez az érték 3,49. Vagyis az első felméréshez hasonlóan itt is egy érzékelhető különbség volt megfigyelhető a fiatalabbak és az idősebbek között. A debreceni felmérés eredményeit a 2. ábra foglalja össze.

2. ábra. *A második felmérés eredményei korcsoportos bontásban*

A két ábrán látható, hogy nem minden mondat esetében adott a fiatalabb korosztály átlagosan jobb értékelést, mint az idősebb; a legtöbb mondat esetén azonban igen. Az adatokból valószínűsíthető, hogy a fiatalabb korcsoportok egyrészt toleránsabbak a gyengébb reciprok olvasatokkal szemben, vagyis jobban elfogadják a gyűjtőneveket a kölcsönös névmás előzményeként akkor is, ha a predikátum nem erős reciprok viszonyt ír le, lásd például (iv), (xiii) vagy (xv) mondatot. Másrészt lehetséges, hogy a gyűjtőnevek egy nagyobb körét tudják individuumok valódi többségére való utalásban használni, mint például az (v), (vi) és a (ix) példák esetében.

Összességében véve ez egy gyenge hatás, mégis egyértelmű tendencia az, hogy a fiatalabb korosztály elfogadóbban áll az itt vizsgált szerkezethez. Ennek a ténynek az értékeléséhez fontos megjegyezni, hogy a felmérések alapján nem arról van szó, hogy a fiatalabbak általában megengedőbbek a különféle nyelvi adatok iránt. A 4 agrammatikus ellenőrző mondatra adott ítéletek átlaga az első felmérésben 1,08 volt az idősebb korosztályban, és 1,09 a fiatalabbaknál. Ugyanezek az értékek a debreceni vizsgálat esetében is hasonlóan alakultak, vagyis az idősebbek 1,05-re értékelték átlagban ezeket a mondatokat, míg a fiatalok 1,24-re. Nem arról van szó tehát, hogy a fiatalok általában jelentősen jobb értékeket adnak egyébként általuk is rossznak ítélt mondatokra.

5. A magyar gyűjtőnevek és a kölcsönös névmás nyelvtanáról az eredmények tükrében

A tanulmány elsődleges célja annak igazolása, hogy a magyar kölcsönös névmási anaforának lehet egyes számban lévő gyűjtőnév az előzménye. A vizsgált mondatok legalább egy kisebb részére el is mondható, hogy az anyanyelvi beszélők általánosan elfogadhatónak ítélik őket. Ilyen például az alábbi két, a felmérésben legmagasabbra értékelt mondat:

- (14) a. *A házaspár a végsőkig kitartott egymás mellett.*
 b. *A fiatal pár hosszan nézte egymást.*

Vagyis maga a szerkezet része a mai beszélt magyar nyelvnek, és ez akkor is így van, ha sok potenciális megvalósulása sokkal kevésbé elfogadható, vagy sokkal jobban megosztja a beszélői közösséget. Ebben a fejezetben áttekintem, hogy ezeknek az adatoknak a szabatos kezelése milyen nyelvelméleti kérdéseket vet fel, és hogy mindezek alapján milyen következtetéseket vonhatunk le általában a magyar gyűjtőnevek és a kölcsönös névmási anafora nyelvtanával, és különösen a mondattani reprezentációjával kapcsolatban. A tárgyalást a gyűjtőnevekkel kezdem, és a vonatkozó megállapítások tükrében térünk át a kölcsönös névmási anafora vizsgálatára.

A felmérés eredményei azt mutatják, hogy viszonylag szűk azoknak a főneveknek a köre, amiket a beszélők többsége el tud fogadni a vizsgált kölcsönös névmásos szerkezetben. Ide tartozik leginkább a *pár* és a vele alkotott összetételek, a *család*, illetve például a *társaság*, *személyzet*, *vezetőség*. Ezek a főnevek azok a gyűjtőnevek, amelyek egyéb, többséget megkövetelő környezetben is elfogadhatóak (lásd (7–8) a 2. fejezetben), és amelyek jelentését viszonylag könnyen lehet különálló egyének többségeként is konceptualizálni. Éppen ezek a szintaktikai környezetek mutatják, a kölcsönös névmási adatokkal párhuzamosan, hogy ezen gyűjtőnevek esetén ezt a fajta jelentést a mentális lexikonban külön is tároljuk, vagy legalábbis könnyen előhívható egy ilyen olvasat. Ha a gyűjtőnevek két olvasata közti különbség nyelvtani értelemben rögzült, akkor ebből az is következhet, hogy a két olvasat között a szintaxisban is különbséget teszünk.

Ennek egyik lehetséges megvalósulása az lehet, ha valamilyen módon TÖBBES jegyet rendelünk a gyűjtőnevekhez a disztributív olvasatukban. Den Dikken (2001) egy ilyen lépés mellett érvel az elsősorban a brit angol adatokra vonatkozó elemzésében. Jól ismert, hogy az angol különböző változataiban, elsősorban a brit angolban, az egyes számú gyűjtőnevek is válhatnak ki többes számú egyeztetést az igével (15a). Den Dikken szerint ilyenkor maga a gyűjtőnév nem visel TÖBBES jegyet, viszont appozitív szerkezetet alkot egy többes számú rejtett névmással, és az így létrejövő összetett főnévi csoport fejeként ez a névmási elem vált ki egyeztetést az igén (15b).

(15) a. *The committee have decided.*
 a bizottság PERF.T3 dönt.PART
 'A bizottság döntött.'

b. [DP1 *pro*[+PLUR] [DP2 *the committee*[-PLUR]]]

Egy ilyen elemzés jól magyarázza az angol adatokat, ugyanakkor, mint den Dikken maga is megjegyzi tanulmánya összegző részében (39. o.), más nyelvekre nem terjeszthető ki automatikusan. Ha a (15b)-ben mutatott szerkezet a magyarban is elérhető lenne, akkor azt várnánk, hogy a gyűjtőnevek a magyarban is kiválthatnak többes számú egyeztetést.⁸ Ez azonban nincs így, (15a) magyar megfelelője nem elfogadható:

(16) **A bizottság döntöttek.*

A magyar gyűjtőnevek által projektált szerkezetekben tehát nincs morfoszintaktikailag is kódolt TÖBBES jegy.

Viszont ettől függetlenül elképzelhető, hogy a gyűjtőneves szerkezetekben jelen van egy olyan szintaktikai réteg, ami a *többes olvasat* jelenlétét mégis csak biztosítja, hiszen a magyarban a számnevek és a kvantorok egyébként nem váltanak ki többes egyeztetést a főnévi fejen (lásd É. Kiss 2012). Egy gondolkísérlet erejéig feltehetjük például, hogy a gyűjtőnevek valójában klasszifikálóként funkcionálnak egy rejtett (ki nem ejtett) főnévi fej mellett. Vagyis a (17a–b) mintájára a gyűjtőneves (17c)-ben jelen van egy ki nem ejtett, +EMBER referenciájú főnévi fejjel rendelkező főnévi csoport, amihez a tényleges gyűjtőnév (a *csapat* főnév) klasszifikálóként kapcsolódik.

(17) a. [DP *Egy csapat varjú*] *jött arra éppen.*
 b. [DP *Egy csapat ember*] *jött arra éppen.*
 c. [DP *Egy csapat* [NP N]] *jött arra éppen.*

Míg azonban a gyűjtőnevek egy kisebb része valóban használható klasszifikálóként is (*pár, csapat*), a többségük nem (*család, társaság, személyzet, stb.*). Így

⁸ Érdemes a gyűjtőneveket összevetni ebből a szempontból a két egyes számú főnévi tag által alkotott mellérendelő szerkezetekkel, ez utóbbiak ugyanis opcionálisan válhatnak ki többes egyezést az igével (B). É. Kiss (2012) szerint ilyenkor nem maga a mellérendelő szerkezet, hanem a vele asszociált, többes számú rezumptív névmás van egyeztetve az igével. Ez a névmás rejtve marad, csakúgy, mint den Dikken (2001) elemzésében (15b) az értelmező szerkezet fejeként funkcionáló névmás. A lenti (B) elfogadhatósága ugyanakkor éles ellentétben áll (16) elfogadhatatlanságával: a magyar gyűjtőnevek esetében nem engedélyezett egy ilyen rejtett névmás jelenléte a szintaxisban.

A. *Kati és Peti összeveszett.*
 B. *Kati és Peti összevesztek.*

a klasszifikáló elemzés kiterjesztése az egész gyűjtőnévi osztályra nem plauzibilis lépés, és így általában véve is elvethetjük.

Egy alternatíva lehet ugyanakkor, ha az általunk vizsgált gyűjtőneves szerkezeteket a Dékány és Csirmaz (2018: 1044) által leírt szerkezettel vesszük analógnak:

(18) *három fő legénység/személyzet*

Itt a *fő* klasszifikáló egy számneves módosítóval rendelkezik, és így alkot főneves szerkezetet a gyűjtőnévként funkcionáló főnévi fejjel. Dékány és Csirmaz (2018) azt is megjegyzi ugyanakkor, hogy ez a szerkezet nem termékeny, és csak bizonyos főnévi fejek esetén fordulhat elő. Az itt tárgyalt gyűjtőnevek esetén többnyire nem, tehát nincs például **4 fő család*, vagy **10 fő társaság*. Ezért azt sem plauzibilis feltételezni, hogy a gyűjtőnevek egy többnyire rejtve maradó klasszifikáló kifejezéssel rendelkezhetnek, és ez adja meg a többségre való utalás képességét az esetükben.

A magyar gyűjtőnevek tehát *morfoszintaktikai értelemben* nem különböznek lényegileg a megszámlálható főnevektől. Ha nem jelöljük rajtuk a többes számot, akkor egyes számú főneves szerkezetet alkotnak, lényegében a bevett módon. TÖBBES számra jelölt elemekkel lokális függőségben nem állhatnak, ilyen elemekkel csak a szigorúan vett szintaxis határain kívül eső kapcsolatot létesíthetnek. Vagyis a (7)-ben összefoglalt adatok elfogadhatósága alapvetően nem szintaktikai tényezők függvénye. Ezzel szemben ugyanakkor a vizsgált kölcsönös névmási szerkezetekben a kölcsönös névmási anafora és a gyűjtőnév között szintaktikai értelemben lokális kapcsolat van, amiből pedig a fentiek miatt az is következik többek közt, hogy az *egymás* sem kell, hogy TÖBBES jeggyel rendelkezzen. Itt azt teszem fel, hogy nincs ilyen jegye.⁹ Mi az ezen felül, ami az *egymás*-t alkalmassá teszi arra, hogy egyes számú gyűjtőnévi előzményeket vegyen fel?

A hasonló felépítésű angol *each other/one another* 'egymás' névmás egy bevettnek számító elemzésében (Heim és mtsai 1991) a kölcsönös névmás egy szintaktikailag aktív összetett szerkezettel bíró elem, melynek első morfémája tulajdonképpen egy lebegő kvantor. A magyar adatokra alkalmazva ezt az elemzést, és a számunkra közvetlenül nem releváns részletektől eltekintve, a következő szerkezetet kapjuk, miután a kvantorként viselkedő *egy* morféma a fedett szintaxisban kimozgott a névmási DP-ből:

(19) [DP [DP *a családtagok*]₁ *egy*]₂] [VP *unták* [DP *egy*]₂ *mást*]₃]

Az *egy* lényegében disztributív lebegő kvantorként viselkedik, vagyis megköveteli, hogy az alanyi referenciahalmaz egyes elemeire egyenként alkalmazva értel-

⁹ Ez annyiban nem triviális, hogy nyilvánvalóan az *egymás*-nak lehet többes számú előzménye is. A lentebb tárgyalt kvantoros elemzés megfelelően meg tudja ragadni azt a tény, hogy a kölcsönös névmási anafora EGYES és TÖBBES környezetekben is grammatikus.

mezzük az állítmányt.¹⁰ A magyarban vagy az angolban ez a kvantormozgatás már csak a fedett szintaxisban mehet végbe, de az *egy+más*-típusú szerkezetek sok más nyelvben mutatnak jól láthatóan aktív szintaktikai szerkezetet. A brazíliai portugálban például a két morféma el is szakadhat egymástól (Kobayashi 2020):

- (20) *Os elefantes estão um encarando o outro.*
 az elefántok vannak egy nézve a másik
 'Az elefántok egymást nézik.'

Ebben a megközelítésben a magyar és a brazíliai portugál között az az alapvető különbség, hogy a magyarban már olyan mértékben rögzült az *egymás* szerkezete, hogy nyíltan nem lehet a benne szereplő két morfémát elválasztani egymástól. Feltételezhetően történetileg a magyar nyelv is átment egy a (20)-ban reprezentált szerkezettel jellemezhető szakaszon, az erre vonatkozó írásos adatok azonban már egy ennél jobban grammatikalizálódott állapotot mutatnak.¹¹

Mindez tehát azt jelenti, hogy az *egymás* első morfémája egy olyan jellegű kvantor, mint például a *mind*. Ez nemcsak többesjelölt főnévi csoportokhoz kapcsolódhat, hanem, mint Bende-Farkas (2014) felhívja rá a figyelmet, akár (nem többes) anyagnevekhez is:

- (21) a. *Mind megettem a sütitket.*
 b. *Mind megettem a levest.*

Ami számunkra fontos, hogy a mai nyelvállapotban is előfordulhat, hogy a *mind* egyes számú gyűjtőneveket módosít, mint az alábbi mondatokban:

- (22) a. *Tegnap a családom mind együtt volt.*
 b. *A személyzet mind felmondott.*

Az általam megkérdezett beszélők elfogadhatónak ítélték ezeket a mondatokat, és bár ezt a szerkezetet nem teszteltem külön, konkrét megvalósulásainak megítélése hasonló variációt látszik mutatni, mint amit a vizsgált kölcsönös névmásos szerkezetekben tapasztaltunk. Ebből az empirikus szempontból is, és szintaktika-

¹⁰ Azt Heim és mtsai (1991: 95) is megjegyzik, hogy az angol *each other*-ben sem feltétlen viselkedik univerzális kvantorként az *each*. *A családtagok unták egymást* akkor is nyilvánvalóan igaz, ha nem mindenki utál mindenkit, vagy akár akkor is, ha van néhány családtag, aki egyik másik családtagot sem utálja. Ilyen értelemben a kölcsönös névmások kvantorként viselkedő morfémájának a kvantifikációs ereje gyenge.

¹¹ Fontos jellemzője a (20)-beli példának, hogy az alanyi előzmény többes számban áll. Az ilyen, a brazíliai portugál szerkezettel közvetlen rokonítható adatok az ómagyar korból tudomásom szerint alig vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésre. Azt ugyanakkor általában adottnak veszi a magyar nyelvtörténettel foglalkozó szakirodalom, hogy a magyar kölcsönös névmás egy ilyen vagy hasonló szerkezetből alakult ki (l. pl. É. Kiss–Gerstner–Hegedűs 2013: 51, Kiss–Pusztai 2003: 401).

ilag is tekinthetjük ezt a két szerkezetet egymással rokonnak, vagyis a *család már nagyon unta egymást* szintaktikai szerkezete a (22)-vel párhuzamos, és a (19)-ben már mutatott szerkezetnek megfelelő (23).

(23) [DP [DP *a család*]₁ *egy*₂] ... [VP *unta* [DP *egy*₂ *mást*]₃]

Egy ilyen megközelítésben *a családom unta egymást* és *a családom mind együtt volt* egyformán egy gyűjtőnévi alanyt és egy azt módosító kvantort tartalmazó szerkezet. A különbség annyi, hogy ez a kvantor csak az utóbbi esetben kapcsolható a nyílt szintaxisban is az alanyhoz.

6. Összegzés

A tanulmány elsődleges célja annak igazolása volt, hogy az egyes számú gyűjtőnevek szolgálhatnak a kölcsönös névmás előzményeként a magyarban. Az itt ismertetett kérdőíves felmérések eredményei azt mutatják, hogy ez a szerkezet létezik, és így az itt tárgyalt adatok további empirikus megerősítést szolgáltatnak Rákosi (2020) észrevételéhez, miszerint a magyar kölcsönös névmási anafora általában véve grammatikus olyan szerkezetekben, ahol sem az alanyi előzmény, sem a vele egyeztetett ige nem többes számú. Jelen tanulmány célja elsősorban ennek a ténynek a rögzítése volt, a tárgyalt szerkezet szabatos elemzésének pedig ezt a tényt kell kiindulási pontként kezelnie. Egy ilyen megközelítést be is mutattam az 5. alrészben, amellel érvelve, hogy a) a magyar gyűjtőnevek morfoszintaktikai reprezentációja a „rendes” megszámlálható főnevekéhez hasonló, vagyis önmagában nem különleges; és b) a magyarra is alkalmazható Heim és mtsai (1991) elemzése, ami a kölcsönös névmás első tagmorfémáját egy az előzményt módosító kvantoros elemnek tekinti.

A kérdőíves felmérésből az is kiderült, hogy a kölcsönös névmás elfogadhatóbb ebben a szerkezetben akkor, ha a predikátum egy gyenge vagy gyengébb típusú reciprok viszonyt jelöl. Valószínűsíthető, hogy ezekhez az olvasatokhoz egy markánsan disztributívan értelmezett előzményre van szükség (mint abban a szituációban, amikor a csapattagok egymás után jönnek be a lelátóra), és ez a fajta erős disztributivitás kevésbé kompatibilis a gyűjtőnevek többes olvasatával. A felmérés eredményeiből az is látszik, hogy nagy variáció tapasztalható a beszélők közt abban, hogy általában mennyire jónak ítélik a tárgyalt szerkezetet. A fiatalabb generációk esetén az elfogadhatósági értékek valamivel magasabbak; ez lehet egy folyamatban lévő nyelvi változás jele. Ha valóban zajlik egy ilyen változás, akkor ez lényegében a többségi olvasat erősödését és kiterjesztését jelenti a gyűjtőnevek egy nagyobb csoportjára. A változás okainak és tágabb környezetének feltárása további kutatások tárgya lehet.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a cikk névtelen lektorainak a kézirathoz írt megjegyzéseiket és tanácsait, melyek sokat segítettek a végleges változat elkészítésében. Virovec Viktóriának köszönöm a korpuszos adatgyűjtéshez való hozzájárulását. Végezetül pedig köszönettel tartozom a szerkesztőknek, különösen Balogné Bérces Katalinnak, a cikk megszületésében nyújtott segítségükért, és véget nem érő türelmükért. A fennmaradó esetleges hibákért kizárólag engem terhel a felelősség.

A kérdőíves felmérésben való részvételt köszönöm a Névmásblog olvasóinak, a Lencztelep és a Debreceni Könyvközösség Facebook-csoportok tagjainak, valamint a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézete diákjainak. Külön köszönöm Buti Boglárkának, Kóti Katalinnak, Matolcsy Kálmánnak és Pap-Kaáli Nórának, hogy segítettek terjeszteni a második felmérésben használt kérdőívet középiskolás diákjaik körében.

A cikk az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával, valamint a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Hivatkozások

- Barker, Chris 1992. Group terms in English: Representing groups as atoms. *Journal of Semantics* 9.1: 69–93.
- Bende-Farkas Ágnes 2014. Az univerzális és az egzisztenciális kvantorok története. In: É Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történelmi mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 127–153.
- Dalrymple, Mary–Makoto Kanazawa–Yookyung Kim–Sam Mchombo–Satnely Peters 1998. Reciprocal expressions and the concept of reciprocity. *Linguistics and Philosophy* 21.2: 159–210.
- Dékány, Éva–Csirmaz, Anikó 2018. Numerals and quantifiers. In: Alberti, Gábor–Laczkó, Tibor (szerk.): *Syntax of Hungarian, vol. 1–2: Nouns and noun phrases*. Amsterdam University Press. Amsterdam. 1044–1150.
- Den Dikken, Marcel 2001. “Plurals”, pronouns and quirky agreement. *The Linguistic Review* 18.1: 19–41.
- É. Kiss, Katalin 2010. Patterns of agreement with coordinate noun phrases in Hungarian. *Natural Language and Linguistic Theory* 30: 1027–1060.
- É. Kiss Katalin–Gerstner Károly–Hegedűs Attila 2013. *Kis magyar nyelvtörténet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Piliscsaba.
- Gardelle, Laure 2019. *Semantic Plurality. English collective nouns and other ways of denoting pluralities of entities. Current Issues in Linguistic Theory* 349. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv*. I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- H. Varga Márta 2014. Névszói számjelölés a magyarban. *THL2: A Magyar Nyelv és Kultúra Tanításának Szakfolyóirata* 17: 44–60.

- Heim, Irene–Howard Lasnik–Robert May 1991. Reciprocity and plurality. *Linguistic Inquiry* 22.1: 63–101.
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kobayashi, Filipe Hisao 2020. Composing reciprocity: An analysis of scattered reciprocals. In: Rhyne, Joseph–Kaelyn Lamp–Nicole Dreier–Chloe Kwon (szerk.): *Proceedings of SALT 30*. Cornell University. 734–752.
- Laczkó Krisztina 1997. Tipikus grammatikai hibák általános és középiskolás nyelvtankönyvekben. *Magyar Nyelvőr* 121: 30–38.
- Oravecz, Csaba–Váradi, Tamás–Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *LREC 2014 Proceedings*. ELRA. Reykjavik. 1719–1723.
- Palmieri, Giada 2018. *Can we hug in Italian? An investigation on lexical and grammatical reciprocity*. MA szakdolgozat. Utrecht University. Utrecht.
- Rákosi György 2020. Reciprocal anaphors in singular constructions in Hungarian. In: Palmieri, Giada–Yoad Winter–Joost Zwarts (szerk.): *Informal Proceedings of the Workshop 'Cross-linguistic semantics of reciprocals'*. Utrecht University, 7th–8th October 2019. Utrecht University. Utrecht. 70–80.
- de Vries, Hanna 2021. Collective nouns. In: Hofherr, Patricia Cabredo–Doetjes, Jenny (szerk.): *The Oxford Handbook of Grammatical Number*. Oxford University Press. Oxford. 257–274.

Rákosi György
Debreceni Egyetem,
Angol Nyelvészeti Tanszék
rakosigy@hotmail.com